

ИНТЕЛЕКТУАЛЬНА АТМОСФЕРА ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ШКОЛИ РОМАНТИКІВ: ЗАРОДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ІНІЦІАТИВ ТА РОМАНТИЧНОГО РУХУ

Ольга БЛИК

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

У статті йдеться про інтелектуальну атмосферу Харківського університету, яка сприяла розвитку літературного життя у місті Харкові. Наголошено на високому рівні освіченості студентів, володінні іноземними мовами, захопленні філософськими концепціями, зацікавленні літературою. В статті йдеться про зв'язок членів Харківської школи романтиків з університетом – всі вони викладали або ж навчалися там. Зазначено, університет став тим центром, що об'єднав зусилля харківських літераторів і вивів українську літературу на принципово інший рівень.

Ключові слова: інтелектуальний рух, літературні гуртки, Харківська школа романтиків, Харківський університет, І. Срезневський, М. Костомаров, А. Метлинський.

В статье рассматривается интеллектуальная атмосфера Харьковского университета, которая способствовала развитию литературного движения в городе Харькове. Автор акцентирует внимание на высоком уровне образования студентов: владения иностранными языками, увлечению философией, интересу к литературе. В статье говорится про связь членов Харьковской школы романтиков с университетом – все они или преподавали там, или же обучались в юности. Университет стал центром, который объединил усилия харьковских литераторов и вывел украинскую литературу на новый уровень.

Ключевые слова: интеллектуальное движение, литературные кружки, Харьковская школа романтиков, Харьковский университет, И. Срезневский, Н. Костомаров, А. Метлинский.

The article focuses on the intellectual atmosphere of the Kharkov University, which had an influence on Romantic literary movement in the city. The Kharkov University's students were well-educated. They knew many foreign languages, studied philosophy, were interested in Ukrainian literature. Ukrainian Romantic poets were connected with the University throughout their lives since they worked or studied there. Finally, it is argued that the University became the centre of Ukrainian Romantic literature.

Key words: intellectual movement, literary groups, Kharkov Romantic school, Kharkov University, I. Sreznevskiy, M. Kostomarov, A. Metlynskiy.

Значну роль в історії нової української літератури відіграли українські поети-романтики. Вони розширили можливості української мови, зробили перші кроки у збиранні фольклору, популяризації української старовини, сприяючи формуванню художньо-образної системи романтизму. Пледую цих поетів А. Шамрай назвав “Харківською школою романтиків”. На жаль, у сучасних працях, присвячених історії літератури ХІХ століття, а саме добі романтизму, Харківська школа романтиків виглядає незаслужено забутою. Очевидно, що їхня діяльність не була настільки помітною та трансформуючою, як дії Кирило-Мефодіївського братства та геніальна творчість Т. Шевченка. Але саме праця харківських поетів-романтиків підготувала ґрунт для появи Шевченкового генія. Прикметним є те, що третє покоління харківських романтиків у той час, як літературу заповнили епігони Т. Шевченка, продовжувала розвивати власну стилістику та лише їй притаманні художні форми [10]. Це стосується в першу чергу творчого доробку М. Петренка та Я. Щоголіва. Серед наукових праць, які розкривали феномен Харківської школи романтиків, слід назвати розвідки М. Дашкевича [5], І. Айзенштока [1], А. Шамрая [10; 11], М. Яценка [8], О. Охріменка [7], І. Арндаренко [2], Г. Канової [6] та ін. Проте дослідження цього явища як літературної школи, саме в функціонально-типологічному аспекті, може відкрити нам нові перспективи в його осмисленні і трактуванні. У нашому дослідженні також використовуються матеріали спогадів студентів та професорів Харківського університету [8], які дозволяють по-новому поглянути на вже відомі в літературі постаті українських поетів – П. Гулака-Артемовського, А. Метлинського, М. Костомарова, І. Срезневського, М. Петренка. Використання нових відомостей щодо цих постатей, прояснення їхніх оцінок подій тогочасного літературного життя, вирізнення особистих контактів поетів і зумовлює новизну нашого дослідження. Крім того, у статті використовуються відомості з праці Д. Багалія “Опыт истории Харьковского университета: по неизданным материалам” [3]. Саме ця праця дає змогу достовірно дізнатися про інтелектуальний рівень харківських студентів, курси, що читалися в стінах університету, та сформуванню ідейно-філософську базу, на якій засновувалася поетична діяльність Харківської школи романтиків. Окремої уваги заслуговує історико-літературний контекст нашого дослідження. Адже сутнісною ознакою літератур романтизму в Європі було утворення гуртків, шкіл та об'єднань. Так, у Німеччині зароджуються ієнска та гейдельберзька школи, у Англії постає “озерна школа”, у Росії діють карамзіністи та поети пушкінської плеяди, у Польщі

відбувається створення “литовської школи” та “української школи”. Таким чином, стає закономірним вписування Харківської школи романтиків у загальноєвропейський контекст романтичних літературних об’єднань. Крім того, більшість романтичних шкіл зароджувалися в університетських центрах, і розвивалися на базі університетів. Ієнська школа розвивалася в Ієні, гейдельберзька – в Гейдельберзі, “литовська школа” постала у Вільно, представники “української школи” були пов’язані спочатку з Кременцем, який називали “волинськими Афінами”, а пізніше з Варшавою. Здійснивши певне типологічне зіставлення, ми можемо зауважити, що Харків першої половини XIX століття з його університетом, який жив активним літературним життям, з активною журнальною діяльністю так само має право називатися університетським містом. Прикметним є те, що Д. Багалій зауважує потужний розвиток економіки регіону саме після відкриття університету в Харкові [3]. Таким чином, метою нашої статті є вписування Харкова першої половини XIX ст. з його Харківською школою романтиків у загальноєвропейський контекст.

Надзвичайну роль у розвитку Харківської школи романтиків зіграло відкриття університету в Харкові. Працюючи або навчаючись у Харківському університеті, українські поети-романтики тісно взаємодіяли між собою, товаришували, обмінювалися художніми творами та давали одне одному читати власні літературні твори. Окремої уваги заслуговує атмосфера Харківського університету. Російські та іноземні професори, курси словесності та філософії, упорядкування та видання літературних часописів – ось те, що створювало обличчя університету тієї доби. Та свідомо українофільська атмосфера, що сформувалася в університеті, напряду впливала на зародження та розвиток ідей Харківської школи романтиків. Інтелектуальний рух (термін належить М. Дашкевичу), активна суспільна діяльність, боротьба за права української мови – це те, чим відзначилася в історії літератури Харківська школа романтиків. Саме цей аспект зумовлює актуальність зазначеної статті.

Насамперед слід зазначити, що завдяки заснуванню Харківського університету набула розвитку українська журналістика. Маючи право цензури, університет сприяв виданню журналів і газет, враховуючи, зокрема, також потреби українськомовних читачів. У своєму “листі в редакцію” з приводу “Українського Журналу” П. Білецький-Носенко писав: “Мені здається, “Український Журнал” досягне успіху, якщо декілька сторінок його присвятяться для задоволення мільйонів жителів плодючої України (малоросійською мовою) від гір Карпатських до тихого Дону.

Я сміливо можу переконати, що казочки п. Артемовського-Гулака читалися з таким же величезним задоволенням, як “Енеїда” п. Котляревського, що багато хто вивчив напам’ять цілі тиради з них, що Петербург і Москва слухають з захопленням наші пісні на театрах і що мова малоросійська завжди буде подобатися людям освіченим та вченим філологам, як така, що слугує коренем багатьом словам російським <...> Чехи мають свою потужну літературу; наша мова не менш до цього здатна” [3, с. 773–774]. На жаль, в “Українському Журналі” так і не було запроваджено української рубрики, навіть у форматі публікації народних пісень. Це було тим більш прикро, що запит на твори українською мовою в тогочасному суспільстві вже існував.

Першими харківськими журналами були “Украинский Вестник”, “Харьковский Демокрит”, “Украинский Журнал”, “Харьковский Домовод” та газета “Харьковские известия”. Пізніше були надруковані українські часописи: “Украинский Альманах”, “Молодик”, “Сніп”, “Утренняя звезда” та “Южный русский сборник”.

Активізується літературне життя Харкова. Студенти захоплюються концепціями європейського романтизму, ідеями німецьких філософів. У стінах Харківського університету потоваришували І. Срезневський, О. Шпигоцький, О. та Ф. Євєцькі, І. Розковшенко, які видали перший україномовний часопис “Украинский Альманах”. На студентській лаві почав свою поетичну діяльність М. Костомаров. Багато викладачів Харківського університету були відомими літераторами (П. Гулак-Артемовський, А. Метлинський, О. Склабовський та ін.), а також талановитими перекладачами (П. Гулак-Артемовський, А. Валицький, І. Кронеберг). Вони надихали студентство до власних літературних творів. Так, українські байки П. Гулака-Артемовського харків’яни буквально вчили напам’ять. Сам він не був прихильником публікації власних творів, адже боявся, що віршування українською мовою може зашкодити його чиновницькій кар’єрі. Попри це, його вірші користувалися великою популярністю, і отримували захоплені відгуки сучасників [9], а пізніше – високу оцінку в працях істориків літератури [1; 3; 8]. А. Метлинський завжди схвально ставився до поетичної творчості студентів. Так, на своїх практичних заняттях він проводив справжні семінари з стилістики, аби відвернути молодь від класицистичних зворотів і навчити висловлюватися коротко та ясно [9]. Його дім був завжди відкритим для любителів словесності та збирачів українських пісень. Студенти-українці часто гостювали в нього, відводячи душу у співі рідних мелодій [9].

М. Костомаров зазначав, що в ту добу серед студентів панував ідеалізм: “Серед тодішньої університетської молоді була велика схильність до ідеалізму, а також надзвичайно модним було займатися філософією” [9, с. 182]. Студенти читали німецькі філософські твори, вони знайомилися з ними в оригіналі, а не за посередництвом російських перекладів або російської періодики. Спогади про ідеалізм харківської студентської молоді залишив не лише М. Костомаров, а й М. де Пуле, відомий харківський публіцист. Він пише, що серед тогочасних студентів було переконання, що людина може зберегти власну гідність та врятуватися від життєвих негараздів або живучи в селі, у власному маєтку, або ж працюючи на педагогічній ниві. Тому в 1840-х роках словесний, математичний та природничий факультети користувалися небувалою популярністю.

В університет вступали студенти різного достатку. Були й багатії, які носили золоті пенсне і їздили в кареті, запряженій трійкою коней, були і студенти, які жили на квартирах у городян десь на околиці Харкова. Так, Ф. Неслуховський, близький друг М. Костомарова, у своїх спогадах оповідає про “дім обивателя Вареника”, де мешкав він із товаришами: “Серед нас сформувався навіть технічний вираз: поступити під опіку Вареника. Це значило, що людина прожилася, що вона не має ні грошей, ні кредиту. Тому й пансіонери Вареника були переважно одні й ті самі, вони змінювали одне одного подібно до припливу та відпливу” [9, с. 216].

Формування гуртків було ознакою тієї епохи. Так, у Московському університеті утворився гурток М. Станкевича. Ще не були забуті класичні гуртки німецьких університетів, Ієни та Гейдельберга. Такі ж студентські гуртки формувалися і в Польщі, Вільно та Варшаві. Ф. Неслуховський згадує: “Уродженці Литви, ми успадкували перекази Віленського університету з його гуртками та з авторитетними на їх чолі керівниками. Там кожен вступник приєднувався до того чи іншого гуртка і знаходив у товаришах моральну підтримку і допомогу в пошуках засобів до існування. Багато хто, з найбільш багатих, на наших очах виходив таким шляхом в люди, і наші батьки вказували нам на них як на приклад, достойний наслідування” [9, с.213]. Саме таким утворенням був і гурток І. Срезневського, який дослідники зараховують до першого покоління Харківської школи романтиків. Отже, маємо всі підстави називати Харків таким само університетським центром, як Ієна, Гейдельберг, Вільно чи Варшава.

Ще одним “місцем зустрічі” для харківських поетів-романтиків була так звана “магістерська квартира”, де в 1840-х роках мешкали І. Срезневський, О. Рославський-Петровський, А. Метлинський і де

з’являвся іноді М. Костомаров. Ф. Неслуховський згадує: “Найбільш численний та видатний (гурток – О.Б.) складався з наступних осіб: Срезневського, Рославського, Метлинського, Костомарова та інших. Перші три вже були магістрами і займали кафедри в університеті. Срезневський був відправлений за кордон, у слов’янські землі, для вивчення слов’янських наріч; Рославський займав кафедру статистики; Метлинський читав теорію поезії та прози; Костомаров готувався до екзамену, здійснював мандрівки в Крим, Полтаву та відвідував магістерську квартиру. Тут можна було зустріти колишніх студентів університету, які вже працювали на службі в Харкові у різних відомствах, а також студентів різних курсів та факультетів” [9, с. 217]. Зустрічі в “магістерській квартирі” певним чином нагадували вечори в домі А. Шлегеля першого покоління німецьких романтиків [4].

У середовищі “магістерської квартири” відбувалися жваві обговорення філософських праць Г. Гегеля, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, особливу увагу привертало “слов’янське питання”: слова Г. Гердера про блискуче майбутнє “слов’янського племені” не сходили з вуст юнаків. Найбільш цікавила німецька філософія українських інтелектуалів саме в тих розділах, де йшлося про розвиток національної самобутності.

Інтелектуальний рівень харківських студентів був упродовж усього цього періоду досить високим. Студенти володіли іноземними мовами, багато хто з них читав англійською та французькою мовами. М. Костомаров, наприклад, знайомився з творами В. Гюго в оригіналі. В університеті вивчалися навіть східні мови. “Родзинка” цього курсу полягала в тому, що професор І. Дорн на початку курсу не володів російською мовою, тому викладання арабської та перської мови відбувалося за посередництвом латини. Серед його слухачів були студенти, які на момент завершення навчання читали твори перської та арабської літератури. Вивчення східних мов у Харківському університеті сприяло зародженню українського сходознавства.

Студенти жили активним науковим та літературним життям. Скажімо, Олександр Хиджеу навчався на юридичному факультеті, але активно відвідував лекції на інших факультетах. Також він написав два твори на тему, запропоновану словесним факультетом – про 30-річну війну (один з перших загальноєвропейських збройних конфліктів, що відбувся на території Німеччини в XVII ст.), друкував статті у популярних московських журналах “Вестнике Европы” та “Телескопі” [3, с. 873], підготував ґрунтовні реферати з п’яти курсів – богословського, юридичного, політичного,

філософського, історичного та з латинської мови. О. Хиджеу пізніше виступив як харківський літератор, написавши докладну статтю про Г. Сковороду у “Телескопі” за 1835 рік [3].

Всі члени Харківської школи романтиків були тісно пов’язані з університетом на різних етапах свого життя: І. Срезневський читав порівняльний курс слов’янських літератур, практично все життя викладав А. Метлинський, навчався і захистив магістерську дисертацію М. Костомаров, навчалися М. Петренко, Я. Щоголів, юрист за освітою О. Корсун скомпонував свій “Сніп” тощо. Важливо також зазначити, що всі вони добре знали один одного, активно спілкувалися між собою. Скажімо, М. Костомаров був знайомий з Г. Квіткою-Основ’яненком і часто гостював у нього, чудові стосунки встановилися у нього з І. Срезневським та його родиною, з А. Метлинським і О. Рославським-Петровським. Добрі стосунки підтримував М. Костомаров з П. Гулаком-Артемівським, навіть певний час навчав історії ректорових синів. Але після того, як міністерство засудило схвалену факультетом дисертацію М. Костомарова про унію, П. Гулак-Артемівський відгукувався про нього лише так: “У цієї людини розум не на місці, їй не уникнути або фортеці, або заслання” [9, с. 222].

Про суспільно-політичні настрої тогочасної харківської громади свідчить цікавий факт, що стався з Г. Квіткою-Основ’яненком у зв’язку з призначенням його головою Карної Палати. Після обрання його брат Андрій (поважна особа: колишній губернатор Пскова, сенатор, губернський предводитель дворянства) та дворянська громада вирішили, що, мовляв, людині на такій поважній посаді не пасує займатися літературними писаннями. Вони просять його тепер покинути писання як українською, так і російською мовами, адже це не пасує до такої поважної посади. Г. Квітка-Основ’яненко погодився, але попросив їх ознайомитися з листом від поета В. Жуковського – поета... і вихователя царського спадкоємця. У листі, зокрема, йшлося про те, що переклад повісті Г. Квітки-Основ’яненка “Божі діти” В. Жуковський читав у Височайшому сімействі і що государиня Імператриця “зволила” розчулитися, а Великі княжни плакали і просили нових творів... На цьому інцидент був вичерпаний [9].

Отже, Харківський університет став мистецьким та інтелектуальним центром тієї доби. Він був таким самим університетським містом, як Іена, Гейдельберг, Вільно чи Варшава. Утворення літературного об’єднання, Харківської школи романтиків, було ознакою розвитку романтичного руху, і вписувалося у загальноєвропейський літературний контекст. Знайомство представників Харківської школи романтиків з німецької ідеалістичної

філософією, з творами німецьких поетів, з діяльністю представників слов’янського відродження відобразилося та творчо трансформувалося у їхніх художніх творах. Більшість членів Харківської школи романтиків була пов’язана з університетом (А. Метлинський, І. Срезневський, І. Розковшенко, О. Шпигоцький, М. Костомаров, М. Петренко, О. Корсун, Я. Щоголів). У їхній художній творчості відбилися ті ідеї, якими захоплювалася тогочасна інтелігенція і які на повен голос зазвучать уже в віршах Т. Шевченка та у маніфестах Кирило-Мефодіївського братства [11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Айзеншток І. Українські поети-романтики 20–40-х років XIX ст. / І. Айзеншток. – К.: Дніпро, 1968. – 635 с.
2. Арндаренко І. По дорозі й назустріч (англійська та українська романтичні поезії: порівняльна типологія й поетика) / І. Арндаренко – К.: ПЦ “Фоліант”, 2004. – 216 с.
3. Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета: по неизданным материалам / Д.И. Багалей. – Харьков, 1893 – Т. 2 – 1204 с.
4. Берковский Н. Романтизм в Германии / Н. Берковский – Л.: “Худож. лит.”, 1937. – 568 с.
5. Дашкевич Н. П. Отзыв о сочинении г. Петрова: “Очерки истории украинской литературы XIX столетия” / Н. П. Дашкевич; упоряд., передмова, примітки, покажчик імен Г. А. Александрової. – Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2013. – 352 с.
6. Канова Г. О. Феноменологія романтичного еросу (на матеріалі творчості лейкістів та харківської школи романтиків). Дис. канд. філологічних наук. / Г. Канова – К.: 2007 – 194 с.
7. Охріменко О. Українська романтична балада (20–60-ті роки XIX ст.) // Рад. літературознавство. – 1986. – №5. – С. 53–61.
8. Українські поети-романтики. Поетичні твори / М. Яценко, передм., упоряд. – К.: Наукова думка, 1987. – 588 с.
9. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців. / Укл.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Івашенко, В. І. Кадєєв, С. М. Куделко, Б. К. Мигаль, С. І. Посохов; Вступ. стаття В. І. Івашенко; Наук. ред: С. І. Посохов. – Харків: Вид-во Сага, 2011. – Т.2 – 540 с.
10. Шамрай А. Харківська школа романтиків / А. Шамрай – Х.: “Держвидав України”, 1930. – Т.1 – 276 с.
11. Шамрай А. Харківська школа романтиків / А. Шамрай – Х.: “Держвидав України”, 1930. – Т.2 – 256 с.